

Проблема давньоєвропейської гідронімії в Українських Карпатах (І)

До фракійців у Карпатах були давньоєвропейці. Концепція давньоєвропеїзмів, зіперта по суті виключно на гідронімії, досі залишається гіпотетичною і нерідко ставиться під сумнів, хоч розробляється з довоєнних часів. Однак роботи Г. Крає, В. Шміда та інших учених показали, що від Атлантики до Карпат (у пізніших дослідженнях — до Дону) і від Англії та Скандинавії до Апенін та Балкан явно виділяється потужний гідронімічний шар, який фіксує час, коли древні європейці уже розселилися по Європі, але ще зберігали мовну єдність або мали лише назначну діалектну розбіжність. Цю концепцію стисло й змістовно описав Генрик Борек — відомий польський ономаст [21:331-351].

Давні європеїзми, отже, не можна адресувати певній конкретній мові — це праєвропейські гідроніми. Їх ознаками є етимологічна непрозорість і наявність на різних (не менш трьох) етнічних територіях. До давньоєвропейських, на думку В. Шміда, належать 2-3% усіх гідронімів [21:342]. І оскільки методика їх виокремлення розроблена досить добре, укладено списки можливих коренів (одноморфемних баз), можливих суфіксів, то пошуки гідронімічних давньоєвропеїзмів стали реальною, хоч і дуже складною справою. Інша річ — вірогідність таких пошуків.

Адже у кожному гідронімі можливе якесь омонімічне явище, вторинне утворення від дійсно давньоєвропейського гідронімічного терміна, елементарне перенесення, міграція назви. Досить сказати, що й давні форми гідронімів **Прут** та **Дністер** (Tугас) теж відносять до давніх європеїзмів [21:340], хоч вони мають явно пізнішу генезу. Концепція давньоєвропеїзмів фактично зводиться до цілком реальної ситуації: існує чимало гідронімів, які з очевидністю мають індоєвропейську етимологію, але ніяк не можуть бути пов'язані з якоюсь конкретно індоєвропейською мовою. Характерно в цьому відношенні, що Лешек Беднарчук, обзиваючи давньоєвропеїзми "так званими" [20:20,22], усе ж зараховує до них мало не половину аналізованих ним гідронімів, у тім числі, разом з Ю. Удольфом [28:618,635], **Серет** та **Стрий**, які доцільніше тлумачити як фракізми [8:10-13].

Досить аргументовано до карпатських давньоєвропеїзмів І. Железняк зарахувала гідроніми **Бутля**, **Бутівля**, **Бутельський** (усі в басейні Стрия) та назву закарпатської річки **Салва** [6:134-139,142]. Назви Бутівля та Бутельський О. Трубаčov відніс, з певним застереженням, до іллірійських [16:193], а назва Бутля просто залишилася йому невідомою, бо її не зафіксував П. Маштаков. Однак І. Железняк, використавши літературу питання та вказавши на балтійські, фракійські й кельтські паралелі, пов'язала цю гідронімічну групу разом з назвою Бутеня, що стосується басейну Росі та є об'єктом безпосереднього вивчення дослідниці, з іє. коренем **bu-*, **bhu-* *пукнути, розбухати* (той самий корінь в укр. бути, але в гідронімах йдеться про здатність річок розливатися) і віднесла її до давньоєвропейського шару.

В. Шульгач у ґрунтовній розвідці "Основа **but* в гідронімії України" [18] розвів три розглянуті карпатські гідроніми поміж різними генетичними групами, але всі визнав за слов'янські, що зрештою цей учений робить з усіма аналізованими ним назвами. Ю. Удольф теж кваліфікував ці назви як слов'янські, але вже узагальнив їх в основі **bot-*, а не **but-*, пор. з чергуванням *o* - *a*: Батіг [28:606-607]. Щодо цієї різноголосності можемо сказати, що тлумачення гідронімів - важка справа, а прийняті етимології слід розуміти як імовірності, а не остаточні істини... Втім, у пізніших працях Ю. Удольф, обстеживши, як завжди, величезний дотичний матеріал, у т.ч. зі специфічними германськими фонетичними змінами, усе ж схиляється до давньоєвропейської кваліфікації карпатських гідронімів Бутля та ін., визнаючи корінь **bat-* індоєвропейським, а форму **bot-* його слов'янським продовженням [29:222-226; 30:92-94]. При цьому вчений небезпідставно розширює цей гідронімічний ряд, серед іншого, карпатськими назвами **Батячка**, **Батючка** — доплив Західного Бугу на Львівщині, Батина — у басейні Пруту на Буковині [12:35] та ін.

Що торкається допливу Боржави **Салви**, з варіантами **Сальва**, **Солва**, **Салба**, **Сальба**, **Селда**, то ця назва має виділену ще Г. Крає базу **sal-* *потік, течія* [21:335], наявну в гідронімії Німеччини, Франції, Англії, Угорщини, Прибалтики. І. Железняк наводить численні паралелі з української, російської, польської, хорватської гідронімії тощо. У Литві є й структурно тотожна *Salva*. Включення цього гідроніма до давньоєвропейського шару сумнівів викликати не має. Втім, О. Стрижак у дещо двозначному контексті зараховує цей гідронім чи то до кельтських, чи то до слов'янських [14:275].

Так само безперечним давньоєвропеїзмом є гідронім **Солючка**, у джерелах ще **Солучка**, що належить басейнові Дністра у Старосамбірському р-ні на Львівщині [12:520]. Назва має той самий древній корінь, що й Салва, і добре збережену давньоєвропейську структуру **Salantia*, яка у слов'ян закономірно розвинулася як Солучка [16:131-132; 28:635].

М'якшення *д'* з'явилося в українській мові внаслідок зближення зі словом **сінь**, пор. розташоване неподалік село Стара Сіль, яке теж, можливо, вказує не на *сіль*, а є давньоєвропейським гідронімічним реліктом. Та сама вихідна форма **Salantia* дала французький гідронім *Salanze* [21:335]. Втім, С. Вербич усе ж уважає Солючку генетично слов'янським гідронімом, похідним від *сіль* [3:12-13]. Але бачити тут активний дієприкметник семантично невиправдано. На відміну від гідронімів Вонючка, Родюча тут процес мав би бути пасивним, пор. численні Солоні, Солончаки тощо. Віддаючи належне глибині наукового аналізу у працях С. Вербича (як і його старшого колеги В. Шульгача), мушу констатувати, що він слов'янський компонент досліджуваної гідронімії перебільшує, роблячи його єдиним. Теоретично немислимою є ситуація, коли геть усі гідроніми будь-якого досліджуваного регіону визнаються виключно слов'янськими.

Хорошим кандидатом у давні європеїзми є гідронім **Лаборець** у Словаччині, що зливається з Латорицею. О. Стрижак упевнено кваліфікує цей гідронім як кельтський [13:81], а К. Галас [4:62] і з іншою мотивацією В. Шульгач [19:61] — як слов'янський. Проте в назві маємо, можна

сказати, класичну давньоевропейську базу *albh- білий, яка зазнала давньослов'янської перебудови за законом відкритих складів у *lab-, що засвідчує її древність [25:170; 20:25]. Пор. де. *Alba > нім. Elbe, але пол. Łaba. Гідроніми з цією базою наявні в усій Європі, а в Іспанії є й структурний відповідник *Albora > Albuera [21:335]. Слов'яни, крім фонетичної перебудови назви, додали до неї суфікс -ещь. Матеріали Ю. Удольфа дозволяють долучити сюди ще й галицький гідронім Лабина [31:50-51], відсутній у СГУ.

Можливим давньоевропейзмом є гідронім **Опака** на Дрогобичині (й аналогічний у басейні горішньої Вісли у Польщі) й **Опатний** на Косівщині [12:399]. Першу з цих назв О. Трубачов називає "недостатньо ясною" [16:261], а другу С. Грабець зараховує до темних [23:121]. Але М. Рудницький зволив назву Опака до іє. *ар- вода, ріка, що є одною з найпоширеніших баз давньоевропейських гідронімів. У назві дещо засмучує кінцеве -ака, але саме воно й наштотує О. Трубачова на думку, що перед нами дійсно давній європейзм [16:87-88, пор. 28:632-633]. Гідронім тієї ж бази Опатний має яснішу структуру Оп-ат-н-ий, де суфікс -ат- є дослов'янським і добре зіставляється з давнім Пор-ат-а й Карп-ат-и, що кваліфікуються нами як фракізми. Однозначно давньоевропейською назву Опатий вважає Ю. Удольф [31:48]. С. Вербич пов'язує гідронім Опака з поширеним у слов'ян терміном опока (джерельний сенс — *ванняк*, від якого і *скеля*, і *біла глина*, й ін.) з не дуже певними вказівками на чергування а - о та етимологією *o(b)рока > *o(b)pekti [2:62-63].

Взагалі, у Карпатах давні європейзми пов'язані з фракізмами, що бачимо хоча б на прикладі назви **Сян** [8:18]. Тут маємо справу або з безпосередніми нашаруваннями саме фракійської гідронімічної системи на давньоевропейську, або навіть і занесення європейзмів фракійцями. Втім, можливі й варіанти подвійної інтерпретації. Адже гідронім **Опір**, розглянутий нами [8:14] як фракійський (О-пір), треба, можливо, членувати інакше: Оп-ір. У цьому разі його слід розуміти як давньоевропейське утворення з тою самою базою *ар і теж давньоевропейським суфіксом — *ор*, наявним у гідронімах Лаборець і Латориця. Саме давньоевропейзмом вважає гідронім Опір Ю. Удольф [28:617-618, 635] та, разом з розглянутою вище назвою Опака й притокою Одери у Польщі Опавою, В. Шмід, який наводить структурно тотожний балтійський гідронім Арага [27:65]. Дзвінкий варіант того самого кореня Ю. Удольф слушно вбачає й у гідронімі **Обава** [28:632], назві ріки басейну Тиси на Закарпатті [12:392].

Давньоевропейська база *ol *текти* досить прозоро збереглася в назві невеликого потоку **Олейка**, басейн Лабірця у Закарпатті [12:396]. Ця назва має повну паралель у Прибалтиці: *Alia > лит. Alėja [21:334]. Слов'янським тут є лише кінцевий суфікс -ка. Гідронім Олейка можна було б вважати й чисто слов'янським, пор. лити чи олія (західне запозичення того ж, зрештою, кореня) тощо. Однак жодна із слов'янських інтерпретацій назви не пояснює всіх її фонетичних особливостей. Ю. Удольф адресує тій самій давньоевропейській базі й гідронім Латориця, який ми відесли до фракійських [8:16-17]. На доказ учений наводить серію гідронімів з формантом -t з різних територій Європи: Altanum, Altinum тощо [31:46-47]. Не виключено, що той самий де. корінь *ol- з давньоевропейським же формантом -s відбитий гідронімами **Лосова** та **Лостун** у гірській частині Буковини [12:327; інакше — 7:148, 149]. Широкий порівняльний матеріал до гідронімічної групи *Als-/*Ols- навів Ю. Удольф [31:48-49].

Складніша справа обстоїть з назвою **Лімна** (Турківський р-н Львівщини) та комплексом **Лімниця** (три річки) й **Лімниця-Розтічня**, що увесь розташований на порівняно невеликому відтинку від Стрия до Городенки й належить правобічному басейнові Дністра [12:319]. Назви ці легко інтерпретуються на українському ґрунті, що й чинять їх дослідники. Тече швидка річка, *ломить* береги, *проламає* скелі, тому й так називається. Так, Я. Рудницький [11:42] пов'язує одну з Лімниць з укр. *лім лом*, з посиланням на Ф. Міклошича та В. Шмілауера.

Але чому всі наявні в Україні Лімниці зосередилися в невеличкому ареалі горішнього Дністра? І чому тут з'являється суфікс -ц < -ьц, коли доречніше чекати -ов, пор. Ломовець у Закарпатті [1:63], відсутній, до речі, у СГУ? Ці обставини дозволяють вбачати в даній групі назв глибоко слов'янізовані давньоевропейзми. Йдеться про ту саму базу *ol з де. структурою *Almos, що називає дві притоки Дунаю, болг. Лом [21:334]. В. Георгієв виводить цей гідронім Лом, давніша форма якого Алмос свідчить з VI ст., з фракійської мови [5:262], що ще раз нагадує нам про зв'язок давньоевропейців та фракійців у Карпатах. Дністровські Лімниці зазнали тої самої метатези й долучили слов'янський прикметниковий суфікс -ьц, який спричинився, після занепаду редукованого ь, до переходу о > і. Зазначимо, що Я. Рудницький зафіксував за джерелами гідронім Лімниця також у формах Ломна та Ломнич. Слов'янізація де. назви завершилася долу-

ченням суфікса -иця. Додамо, що В.Топоров та О.Трубачов зводять верхньодніпровські гідроніми Ломна (4 річки) та Ломня, звичайно, до балтійських джерел [15:193]. Однак ширший контекст цих назв робить їх де. інтерпретацію привабливішою.

Аналогічне “чому” викликають і гідроніми типу **Раковець**. Їх і загальноприйняте, і, здавалося б, очевидне пояснення *потік, де водяться раки* [7:173] не відповідає на запитання, чому всі 7 буковинських Раківців зосереджені на заході краю, чому всі 17 засвідчених СГУ [12:456-457] таких гідронімів стосуються Карпат і Прикарпаття. Там же й дві Раковиці, до яких треба долучити й третю — форму Раковиці, що її СГУ подає у множині, але то — наслідок карпатського фонетичного процесу, піднесення *a > i* після м'якого приголосного. І ясно, гідронім Раковиці (генетично — однина) — то ніяка не Раковице, як цю форму спотворено передає за польськими джерелами П. Маштаків.

В. Шульгач, зібравши та розглянувши українську, а почасти й слов'янську “ракову” гідронімію, дійшов досить вірогідної реконструкції праслов'янського гідротерміна **гака яма, глибоке місце в річці* [17:52-53]. І можна думати, що частина “ракових” гідронімів походить від назви тварини (імовірно, усі 7 гідронімів Раківка, стосовних переважно Дніпра), а друга — від гідротерміна **гака* (*Рача* в басейні Стиру). На цих двох рівнях ідеться про українське (Раківка) та праслов'янське (Рача) словотворення.

Але навряд чи справа обмежується двома названими рівнями. Раковець, можливо, ближчий до Лабірця, а Раковиця — до Лімниці й Латориці, ніж до Раківки й Рачі. Словотвірні специфіка, й головне, скупченість “ракових” гідронімів у крапатському регіоні — пор. серед словотвірної специфічних, хоч і неоднозначних гідронімів цього ареалу ще Ракум і Ракош у Закарпатті [12:457] — дозволяє бачити тут фракійську [пор. 17:53, прим.17], якщо не де. древність. У де. гідронімії арсенал входив і корінь **er/*og рухатись, текти*, і суфікс **-k* [21:335-336], що у поєднанні давало **ork-* > д-рус. **gak-*, звідки й реконструйований В.Шульгачем гідротермін, і (безпосередньо!) карпатські Раківці та Раковиці, які зазнали пізнішої стандартної слов'янізації.

Можливо, та сама де. база наявна і в гідронімі **Рата**, що знаходиться у Львівській області порівняно недалеко від карпатського регіону й належить басейнові Західного Бугу, а також у назві **Раточина**, що містить ту саму гідронімну основу зі слов'янською розбудовою. Раточина, притока Тисьмениці, знаходиться теж у Львівській області, але вже належить бесейнові Дністра безпосередньо в районі Прикарпаття [12:457]. Йдеться про перебудову де. **Arta* [21:336] в укр. Рата, теж з акутовою інтонацією. До речі, акутова рефлексія подібних фонетичних структур у Карпатах панує. Циркумфлексну інтонацію, з утратою довготи ініціального дифтонгічного сполучення, маємо лише у випадку Лімниця < Ломьниця. І. Желєзняк, інтерпретуючи гідронім Рата як одну з назв притоки Росі та залучаючи структурно близькі дніпровські гідроніми Ратка, Ратець, Ратень, Рать, досить доказово пов'язує цей гідрокомплекс “з кельтською мовною стихією” [6:120]. Однак давньоєвропейські його джерела видаються ймовірнішими.

На цьому фоні найвиразнішим носієм де. гідронімної бази **er/*og* виглядає назва лівого допливу Опору **Орява**, **Орава** з похідними **Орjвiця**, **Орjвчик**, що течуть до Оряви [12:402]. Цей гідронім разом з Оравою у Західних Карпатах (правий доплив Вагу в басейні Дунаю) визначають саме як давньоєвропейський [20:26; 28.612-613, 633]. Сложої думки, власне, дотримується й О. Трубачов: “стара назва на -ава неуточненого походження”. Однак в іншому місці він однозначно кваліфікує цю назву як іллірійську, посилаючися на гідронім *Orljava* у Славонії, колись — іллірійській території [16:50-51, 261]. Але в Румунії, на колись дакській території, маємо топоніми *Ogavița, Ogevița, Ogeava, Ogeavul*, явно того самого ряду, хоч й Йордан не дуже виправдано пов'язує їх зі слов. *orpħx̥* [24:84]. Тому, гадаю, доречніше говорити про фракійське, а не іллірійське посередництво в збереженні цієї де. назви.

З Оравою тісно пов'язаний топонім Рава — назва річки у верхів'ях Вісли у Польщі, що повторюється і в її нижній течії, де є похідні *Rawka, Rawica* [22:4,216], а також назва міста у Львівській обл. Рава-Руська. Стосунок форм Орава — Рава відповідає де. утворенням **Agava-* — **Arva* [пор. 21:335]. До речі, притока Вагу Орава називається по-мадярськи *Arva*. О.Трубачов настійно пов'язує топонім Рава із словацьким гідротерміном *riava, rava potik* [16:50-51; 10:348], пор. лат. *rivus potik*. Ю.Удольф ставить питання ширше і на дуже великому, дбайливо зібраному матеріалі говорить про праслов'янське буття цього терміна, з яким поєднує й укр. *рiв*, род. *рову*, пор. ще [9:67-68], й усі топонімічні Рави [28:464-467].

Виразним давньоєвропейством слід уважати назву правого допливу Вісли в її горішній течії **Раба**. У басейні Раби є й Стара Раба, Нова Рава, Рабиско, а також, між іншим, де. Сава та

Опака [22:18, 21, 22]. Сюди ж і 3 потоки **Рабинець** на Івано-Франківщині [12:455]. Віслянську Рабу, разом з тотожною назвою правого допливу Дунаю в Австрії та Угорщині, сучасне слов. Раба, нім. Raab, у Птолемея - Ραβων, Л. Беднарчук обережно залучає до давньоєвропеїзмів, посиляючися на Г.Крає [20:27]. Т. Мілевський кваліфікував її як іллірійську (іллір. aga - поле), однак М.Павлович схожу назву Rabas у власне Іллірікумі не наважується визнавати іллірійською [26:34]. Між тим Птолемей фіксує й споріднену назву Ραβων у Дакії, яку ототожнюють з сучасною річкою Жіу *живий* (тобто *бурхливий*). На цій підставі В.Георгієв пов'язує цей гідрокомплекс з іє. коренем *gabh-, д.-інд. gabhasa *бурхливий, сильний*, не даючи йому конкретнішої мовної адресації [5:257]. Засвідчені форми назви, особливо птолемеївська та слов'янська, скоріше вказують на де. базу *er/*or. До архаїчної, але мовно не ідентифікованої топонімії відносить Раву, як, здається, і Рабу, О.Стрижак [13:84; 14:275].

До цієї ж широко представленої у Карпатах де. бази *er/*or, можливо, належить одна цікава гідронімічна група в басейні Сяну. Йдеться про гідроніми **Рада, Радавка, Радавиця** (по двічі), **Радовиця** [22:92, 94, 96, 116, 117]. Для групи цієї давно запропоновано окрему етимологію, теж де.: іє. rodhos течія, пор. у Франції Рона, давніш Rhodanus, та ін. [28:633, також 30:99-100, з посиланнями на Т. Лер-Сплавінського, Г. Крає, В. Шміда, Я. Рігера]. Але чи не доречніше бачити в гідронімі Рада та похідних перебудову де. *Arda? Адже одна з двох сяньських Рад приймає притоку Radla [22:92], де той самий древній суфікс набуває слов'янського осмислення, а одна з двох Радавиць — притоку Ratwica чи Ratowica [22:116], де маємо основу Rat-, уже адресовану вище де. базі *er/*or.

1. Банк М. В. Спостереження над мікрогідронімією східного Закарпаття // Питання гідроніміки. — К., 1971.
2. Вербич С. О. Гідронімія басейну Верхнього Дністра. — Рукопис: Дис. ... канд. філол. наук. — К., 1998.
3. Вербич С. О. Гідронімія басейну Верхнього Дністра: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — К., 1998.
4. Галас К. Й. Про назву Лаборець // Народний календар: 1991. — Ужгород, 1990.
5. Георгиев В. Исследования по сравнительно-историческому языкознанию. — М., 1958.
6. Желзняк І. М. Рось і етнолінгвістичні процеси Середньонадніпряньського Правобережжя. — К., 1987.
7. Карпенко Ю. О. Топонімія Буковини. — К., 1973.
8. Карпенко Ю. О. Фракійська гідронімія Українських Карпат // Щорічні записки з українського мовознавства. — Одеса, 1998. — Вип. 5.
9. Масенко Л. Т. Гідронімія Східного Поділля. — К., 1979.
10. Никонов В. А. Краткий топонимический словарь. — М., 1966.
11. Рудницький Я. Географічні назви Бойківщини. — 2-е вид. — Вінніпег, 1962.
12. Словник гідронімів України. — К., 1979.
13. Стрижак О. С. Етнонімія Геродотової Скіфії. — К., 1988.
14. Стрижак О. С. Кельти й Україна // Наука і культура. Україна. Щорічник. — К., 1989. — Вип. 23.
15. Топоров В. Н., Трубачев О. Н. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. — М., 1962.
16. Трубачев О. Н. Названия рек Правобережной Украины. — М., 1968.
17. Шульгач В. П. Гідронімія басейну Стиру як джерело реконструкції деяких географічних термінів // Мовознавство-1989. — № 5.
18. Шульгач В. П. Основа *but в гідронімії України // Ономастика України першого тисячоліття нашої ери. — К., 1992.
19. Шульгач В. П. Гідронімія басейну Стиру. — К., 1993.
20. Bednarczuk L. Zagadnienie przedślowskiej hydronimii Karpat // Rocznik naukowo-dydaktyczny. — Kraków. 1973. — Zesz. 47. Prace językoznawcze, 2.
21. Borek H. Hydronimia staroeuropejska // Onomastica. — 1983. — R. 28.
22. Hydronimia Wisły/Pod red. P. Zwolinskiego. — Wrocław, etc. 1965. — Cz. 1. Wykaz nazw w układzie hydrograficznym.
23. Hrabec S. Nazwy geograficzne Huculszczyzny. — Kraków. 1950.
24. Iordan I. Toponimia românească. — București, 1963.
25. Lutterer I., Majtán M., Šrámek R. Zeměpisná jmená Československa. — Praha, 1982.
26. Pavlovik M. Onomastica illyrica // Onomastica Jugoslavica. — 1969. — T. 1.
27. Schmid W. Der Begriff "Alteuropa" und die Gewässernamen in Polen // Onomastica. — 1982. — R. 27.
28. Udolph J. Studien zu slavischen Gewässernamen und Gewässerbezeichnungen. — Heidelberg, 1979.
29. Udolph J. Zur Namen der Pader // Indogermanische Forschungen. — 1980. — Bd. 85.
30. Udolph J. Ex oriente lux: Zu einigen germanische Flussnamen // Beiträge zur Namenforschung. — 1981. — Bd. 16. — H. 1.
31. Udolph J. Zur frühen Gliederung des Indogermanischen // Indogermanische Forschungen. — 1981. — Bd. 86.